

Η παράμετρος της φυλετικής ανισότητας στην οργάνωση και παραγωγή των σύγχρονων πόλεων

Τι σημαίνει για τις γυναίκες η ζωή στις σύγχρονες πόλεις ή κατά ποσο και πώς επηρεάζει η φυλετική διαίρεση (ή το στοιχείο του φύλου) την οργάνωση του χώρου και πώς αυτό μορφοποιείται, θιώνεται, αμφισβητείται ή γίνεται αποδεκτό σαν «φυσικός» τρόπος ζωής;

Τι έχει γίνει μέχρι σήμερα

Τα θέματα αυτά που σχετίζονται με την παραγωγή του χώρου και τη θέση των γυναικών στην κοινωνία και τους ρόλους που αποδίδονται σ' αυτές, αποτελούν τα τελευταία χρόνια το αντικείμενο μιας συνεχιζόμενης ερευνητικής προσπάθειας σε χώρες της Ευρώπης και της Αμερικής. Η ερευνητική αυτή προσπάθεια αποτελεί μια νέα προσέγγιση των προβλημάτων του χώρου που διαμορφώνεται αργά και βασανιστικά στη πορεία συνειδητοποίησης του γυναικείου κινητήριου.

Η προσπάθεια αυτή ξεκίνησε από διάφορους κλάδους και επιστημονικές περιοχές, (αρχιτεκτονική, πολεοδομικός προγραμματισμός / σχε-

διασμός, περιβαλλοντική ψυχολογία, ανθρωπολογία, ιστορία κτλ.) με αποτέλεσμα οι μέχρι σήμερα κατευθύνσεις να παρουσιάζουν μεγάλη ευρύτητα και ποικιλία και να απέχουν πολύ από τα να συγκροτούν μια ενιαία «θεωρία».

Τίθενται όμως μια σειρά νέων ερωτημάτων / υποθέσεων και διαμορφώνεται ένα νέο πλαίσιο στο οποίο μπορούν να τεθούν τα ερωτήματα αυτά, με αποτέλεσμα να ανατρέπονται σε πολλές περιπτώσεις οι θεμελιώδεις ολοκληρωμένες επιστημονικών κατευθύνσεων.

Η εγκατάσταση λοιπόν αυτής της άλλης κατεύθυνσης ή «οπτικής» με το να αναλύει τα φαινόμενα του χώρου, παίρνοντας υπόψη της ότι υπάρχει η διάκριση των φύλων, ότι υπάρχει η εξουσία του ενός φύλου πάνω στο άλλο, είναι ένα στάδιο στην πορεία αναγνώρισης των διαφορών μορφών με τις οποίες παρουσιάζεται η εξουσία και χωρίς μια τέτοια γνώση, χωρίς αυτή τη συνειδητοποίηση, είναι αδύνατο να «ανακαλυφθούν» νέες πιο ελεύθερες και λιγότερο καταπιεστικές μορφές ζωής και χώρου.

Η διατύπωση μιας υπόθεσης

Αν σκεφτούμε τη σχέση που έχουν οι γυναίκες με το κτισμένο περιβάλλον, τα κτίρια, το χώρο γύρω από αυτά, τους δημόσιους χώρους, τους δρόμους και τα μέσα μεταφοράς, τους χώρους / τόπους δουλειάς, αναψυχής, τη συνολική δηλ. οργάνωση και διαμόρφωση των πόλεων, μπορούμε να υποθέσουμε ότι το σύνολο του κτισμένου περιβάλλοντος φτιάχνεται σύμφωνα με ορισμένες κυρίαρχες ιδέες για το πως λειτουργεί μια κοινωνία, ποιος κάνει τι και ποιος πάει που, πόσο συχνά, τη μέρα ή τη νύχτα, μέσα από ποιές διαδρομές κτλ. Κυρίαρχες ιδέες / αντιλήψεις που εμπειρεύουν και αναπαράγουν τη υποδεεστερή θέση των γυναικών στην κοινωνία και τη φυλετική κυριαρχία των ανδρών. Ο χώρος δηλαδή της πόλης οργάνωνεται με μια σειρά παραδοχές για το ρόλο των γυναικών που δεν έχουν αλλάξει από τη βιομηχανική επανάσταση.

Έτσι οι γυναίκες ζουν και συμπεριφέρονται κάτω από πολύ έντονες

δεομεύσεις και χρειάζεται συνεχώς να προσαρμόζονται σε μια πόλη που παίζει ελκυστικό υπ' όψιν της τη μεταβαλλόμενη θέση τους στην κοινωνία.

Ο χώρος διαιρείται σε δημόσιο και ιδιωτικό καθορίζοντας έτσι την ένταση και το χαρακτήρα της ιδιοποίησης του από κάθε φύλο και αναπαράγει τα φυλετικά στερεότυπα, δηλαδή ο δημόσιος χώρος αποτελεί - ταυτίζεται με το πεδίο δράσης και ανάπτυξης του κυρίαρχου φύλου, ενώ ο ιδιωτικός «αποδίδεται» σχεδόν αποκλειστικά στο γυναικείο φύλο.

Το κτισμένο περιβάλλον συνεχίζει να παραγεται με δεδομένη τη μονάδα - οικογένεια και τον ιδιωτικό χώρο της κατοικίας ξεχωρισμένο από την εργασία, όταν όλα αυτά υφίστανται σημαντικές μεταβολές και δεν επιβεβαιώνονται από την εμπειρική έρευνα (π.χ. Υιοθετείται η υπόθεση ότι οι γυναίκες δεν εργάζονται έξω από το σπίτι και ότι ασχολούνται αποκλειστικά με τη φροντίδα του σπιτιού και των παιδιών. Αλλά μόνο ένας μικρός αριθμός των νοικοκυριών ανταποκρίνεται σ' αυτό το μοντέλο. Λιγότερο από το ένα τρίτο των νοικοκυριών αποτελείται από το σύζυγο, τη σύζυγο και εξητημένα παιδιά, και στα περισσότερα από τα μισά από αυτά η μητέρα έχει μια αμειβόμενη εργασία εκτός κατοικίας. Περίπου ένα στα εννιά από όλα τα νοικοκυριά αποτελείται από έναν άντρα με αμειβόμενη εργασία, μια γυναίκα χωρίς αμειβόμενη εργασία, και παιδιά κάτω των 16 χρόνων. (Στατιστικά στοιχεία του '80 στην Μ. Βρετανία).

Κατοικία - Οικογένεια - Ιδιωτικός χώρος

Εάν η αναπαγωγή των κοινωνικών σχέσεων πραγματοποιείται κατά κύριο λόγο από τις γυναίκες και την εργασία τους που δεν υπάρχει στην ιστορία, δηλαδή της οικιακής εργασίας - η εργασία της νοικοκυράς είναι «ασύρτη» και απλήρωτη, δουλειά που προέρχεται από αγάπη - αγάπη με μορφή δουλειάς - τότε ένα προνομιακό πεδίο για να διερευνηθούμε τη σχέση γυναίκα - χώρος είναι ο χώρος της κατοικίας, ο χώρος της οικογένειας, ο ιδιωτικός χώρος. Και θα πρέπει πράγματι να αναρωτηθούμε πως διαμορφώθηκαν τα σημερινά χαρακτηριστικά του νοικοκυριού, των συγκεκριμένων μορφών που πήρε και όχι άλλων, ποια σχέση υπάρχει μεταξύ των σημερινών μορφών της οικογένειας από τη μια και των τυπολογιών του νοικοκυριού, της

κατοικίας, από την άλλη. Και σε ένα άλλο επίπεδο ποια είναι η σχέση μεταξύ των σημερινών μορφών του νοικοκυριού, της κατοικίας, και της κοινωνικής οργάνωσης των υπηρεσιών.

Η μετάβαση από το σπίτι στο διαμέρισμα

Από τον 17ο αιώνα μέχρι σήμερα είμαστε μάρτυρες μιας ελάττωσης των δραστηριοτήτων, μιας μείωσης των κοινωνικών σχέσεων που στεγάζονται κάτω από την ίδια στέγη, μιας κατάτμησης των εναπομεινουσών δραστηριοτήτων σε χωριστά δωμάτια που διαιρούνται από διαδρόμους, και της διαίρεσης του «σπιτιού» από την «εργασία».

Οποιαδήποτε προσπάθεια βελήσει να περιγράψει την ιστορία της οικογένειας και της οικιακής εργασίας πρέπει να βασιστεί στην υπόθεση ότι η εξέλιξη προς την «πιρηνική», περιορισμένη οικογένεια άρχισε τον 17-18ο αιώνα με τη γέννηση του καπιταλισμού. Αν και αρχικά αποτελούσε φαινόμενο μόνο των αστικών μεσοίων τάξεων, αυτό το μοντέλο της οικογένειας αναπτύχθηκε σε διαφορετικές χρονικές στιγμές σε πολλές χώρες και περιοχές μετά τη βιομηχανική επανάσταση, αποτελώντας ένα μαζικό φαινόμενο στη διάρκεια του 19ου και 20ου αιώνα.

Στην αρχή των μετασχηματισμών αυτών, ούτε η εργάτρια, που ήταν ταυτόχρονα νοικοκυρά και εργαζόμενη, ούτε η μεσοαστική οικοδόσπιος, που διέθετε ένα αριθμό υπηρετών για την απαστάτωση ατιμόσφαιρα του πλούσιου σπιτιού της εικονογραφούσαν την τρέχουσα εκδοχή της «συνολικής» νοικοκυράς, που πιστεύει ότι το μοναδικό της καθήκον είναι η φροντίδα του σπιτιού της.

Τα σπίτια δεν είχαν ακόμη χωριστή αναλογία με τις ειδικές χρήσεις των δωματίων τους (ύπνος, φαγητό, ανάπαυση), ούτε οι κατοικίες της εργατικής τάξης είχαν διαφοροποιηθεί (συνήθως άθλια πολυπληθή παραπήγματα), ούτε οι μεσοαστικές κατοικίες.

Ο αριθμός των μετασχηματισμών που τροποποίησαν την κατάσταση των γυναικών μεταξύ της οικογένειας και της εργασίας, στη διάρκεια του 19ου και 20ου αιώνα δεν πρέπει να περιορίζεται σε αυτό που συχνά αναφέρεται σαν μεταφορά από την απλήρωτη οικιακή εργασία έξω από το σπίτι σαν ένα επιπλέον βάρος το αντίθετο μάλλον, συνέθισαν δύο επιπλέον μεταβολές: η πληρωμένη εργασία που γινόταν στο σπίτι γίνεται πληρωμένη εργασία που πραγμα-

τοποιείται έξω από το σπίτι και τελικά η πληρωμένη οικιακή εργασία γίνεται απλήρωτη οικιακή εργασία. Η ισοπέδωση μ' αυτόν τον τρόπο της γυναικείας εργασίας, στις διαφορετικές κοινωνικές τάξεις, πραγματοποιείται με την ανάπτυξη του καπιταλισμού. Από τη μια μεριά οι υπηρέτες μπορούσαν να κερδίσουν την ανεξαρτησία τους από τους προηγούμενους εργοδότες τους βρίσκοντας δουλειά στη βιομηχανία και να φτιάξουν τα δικά τους σπιτικά από την άλλη μεριά, σαν αποτέλεσμα της πτώσεως των μεσοίων τάξεων και της έλλειψης των υπηρετών, οι μέχρι τότε οικοδόσπιους ήταν υποχρεωμένες να αναλάβουν οι ίδιες τέτοια καθήκοντα, για τα οποία προφανώς δεν πήραν καμιά αποζημίωση.

Έτσι όλοι απέμεινε από την έννοια του «συνολικού σπιτιού», προοδευτικά έσθισε, ενώ ταυτόχρονα διαμορφωνόταν η νέα κατάσταση της «συνολικής νοικοκυράς», της πυρηνικής οικογένειας και της ζήτησης για μικρά διαμερίσματα.

Έξω από το σπίτι - Δημόσιος χώρος

Η ανεξαρτησία των γυναικών περιορίζεται δραστικά / δραματικά έξω από το σπίτι. Όταν περπατούν αργά το θράβυ στους δρόμους της καθηγορούν ότι προκαλούν βίαιες σεξουαλικές επιθέσεις από τους άντρες. Όταν δεν υπάρχουν φτηνά και ελυστηρικά δημόσια μεταφορικά μέσα, αυτοπεριορίζονται στο χώρο κοντά και γύρω στην κατοικία μια και οι περισσότερες δεν διαθέτουν ιδιωτικό μέσο, όταν είναι με τα παιδιά τους αντιμετωπίζουν εχθρική συμπεριφορά, σε δημόσια κτίρια, καταστήματα, εστιατήρια, καφετέριες κλπ.

Οι συγχρονές πόλεις έχουν σχεδιαστεί για να διαχωρίζουν τις διάφορες κοινωνικές δραστηριότητες: τα σπίτια, τα καταστήματα, τα εργοστάσια και τα γραφεία, είναι όλα διαχωρισμένα μεταξύ τους σε απόσταση. Αυτός ο διαχωρισμός έχει επιρρέσει τις γυναίκες περισσότερο από τους άντρες, ακριβώς γιατί η ζωή τους ποτέ δεν ήταν τόσο σαφώς διαχωρισμένη μεταξύ των διαφορετικών περιοχών εργασίας, αναψυχής, κατοικίας, με αποτέλεσμα την αύξηση της προσκόλλησης των γυναικών σε ένα συγκεκριμένο τόπο από ότι των ανδρών, και συνολικούθα την αύξηση της απόστασης από τους τόπους της δημόσιας ζωής.

Έτσι μέσα στο σπίτι αλλά και κυρίως έξω από αυτό, κοινωνικές πιέσεις η

αποδεκτές πρακτικές ορίζουν διαχωρισμούς και αποκλεισμούς σε χώρους που υποτίθεται ότι διατίθενται για όλους και όλες. Βέβαια οι σχέσεις χώρου και φύλου δεν μπορούν να θεωρηθούν ως απλή αντανακλάση της παραγωγικής διαδικασίας. Παρόλο που με διάφορους τρόπους παράγονται και μεταβάλλονται από αυτήν, αποτελούν εντούτοις αντιπράξεις με ιδιαίτερες επιπτώσεις στην παραγωγική διαδικασία και στη σχέση της με την αναπαραγωγή. Αντιφάσεις που μπορεί να είναι καθοριστικές για τον χαρακτήρα της κοινωνικής αλλαγής, ιδιαίτερα σήμερα που ο μύθος της «καταναλωτικής κοινωνίας» υποκαθίσταται από την κρίση και οι γυναίκες καλούνται να επιστρέψουν στους «φυσικούς» τους ρόλους.

Η επιστροφή αυτή συμβαίνει μαζί με την συντελούμενη απομάκρυνση της παραγωγής από το τυπικό εργοστάσιο και τη διάχυση της σε εργασίες με το κομμάτι. Έτσι οι γυναίκες δεν καλούνται απλά να επιστρέψουν στην οικιακή εργασία αλλά και σε μια νέα αγορά εργασίας, με ιδιαίτερα επαχθείς όρους εκμετάλλευσης, που τοποθετείται ξανά στη σφαίρα του ιδιωτικού.

Μελέτες γύρω από την επίδραση του περιβάλλοντος στην καθημερινή ζωή των γυναικών

Μέχρι σήμερα έχει παραχθεί ένας σημαντικός αριθμός μελετών που αναφέρεται στις περιορισμένες δυνατότητες πρόσβασης των γυναικών σε διάφορες δραστηριότητες και λειτουργίες της πόλης και τις κοινωνικές παρχές που αυτές συνεπάγονται.

Η οργάνωση και η μορφή της πόλης ενισχύει, σύμφωνα με τις μελέτες αυτές, την υποδεέστερη θέση των γυναικών, νομιμοποιεί τις αντιθέσεις σε βάρος τους και τις αποκλείει από την ιδιοποίηση του χώρου, δημιουργώντας μια σειρά από «απαγορευτικά οχήματα».

Έχουν μετρηθεί οι περιορισμοί μετακινήσεων και δραστηριοτήτων των γυναικών (ανάλογα με την ηλικία, την ύπαρξη ή όχι παιδιών, την απασχόληση, ο χρόνος που καταναλώνουν οι γυναίκες για την μετακίνηση των παιδιών σε παιδικούς σταθμούς, σχολεία κτλ. οι διαφορετικές δυνατότητες πρόσβασης σε προγράμματα κατοικίας των μοναχικών, χωρισμένων, ηλικιωμένων γυναικών και οι διαφορετικές απαιτήσεις σχεδιασμού της κατοικίας). Τα

αποτελέσματα αυτών των ερευνών στοιχειοθετούν τη χωρική διακρίση σε βάρος των γυναικών και οδηγούν σε κάποια συμπεράσματα σχετικά με την κατανομή των λειτουργιών και τη μορφή της πόλης.

Μερικές σκέψεις για τη συνέχιση της διερεύνησης του ζητήματος γυναίκα - χώρος. Γυναίκα - πόλη

Οι μέχρι σήμερα μελέτες για το θέμα αυτό έχουν συμβάλει στην ανάδειξη και κατανόηση της χωρικής διάστασης των διακρίσεων ανάμεσα στα φύλα. Περιγράφουν δηλαδή τις «ανάγκες» παρά' όλο που δεν είναι ούτε απλό, ούτε αυτονόητο, την κατά φύλα διαίρεση του χώρου, ενώ οι απόπειρες για ερμηνευτικά σχήματα των διατυπωμένων αυτών είναι ακόμη σε πολύ πρώιμη φάση.

Παρ' όλα αυτά είναι πολύ σημαντικό, ότι θγαίνονται από το περιώριο της ιστορίας ιδιαίτερότητες που είχαν χάσει μέσα σε γενικεύσεις όπως «άνθρωποι», «κοινωνική ομάδα», «κοινωνικές τάξεις», «οικογένεια», ότι τεκμηριώνεται η «φυλετική νομομείρια» των επιστημών του χώρου, έστω και έμμεσα, ότι η αποκάλυψη των ιδιαιτεροτήτων του φύλου οδηγεί σε συμπεράσματα πολύ διαφορετικά από εκείνα στα οποία είχαν καταλήξει οι μέχρι σήμερα θεωρίες και πρότυπα για τον χώρο.

Σήμερα είμαστε σε μια φάση που πρέπει να περάσουμε από την κριτική στο επίπεδο των εμφανιζόμενων, στην κριτική στο επίπεδο της θεωρίας και των μεθόδων.

Μοιάζει απαραίτητο να επαναπροσδιοριστεί η σχέση γυναίκα - χώρος - περιβάλλον μέσα από τη σύνθεση σε ένα νέο ποιοτικό πεδίο, δύο ασυμπτωτών μέχρι σήμερα οπτικών ανάλυσης της παραγωγής και της οργάνωσης του χώρου.

Συνθηματολογικά θα το διατύπωνά ότι θα πρέπει να συντεθούν

α) η κριτική που γίνεται μέσα από την οπτική των φεμινιστικών ιδεών
β) η κριτική που γίνεται μέσα από την οπτική της αμφισβήτησης των θεωριών ανάλυσης και ερμηνείας των χωρικών φαινομένων, γνωστών και σαν την κρίση της σύγχρονης αρχιτεκτονικής.

Έτσι η αναβώρηση των επιστημών του χώρου συμπεριλαμβανοντας τις σχέσεις ανάμεσα στα φύλα ως προς το περιβάλλον και την διαδικασία μεθοδολογικής και εννοιολογικής επανόρθωσης, ενώ ταυτόχρονα θα τίθενται και νέα εμπειρικά ερωτήματα.

Η φεμινιστική έρευνα για το χώρο

δεν μπορεί να παραμείνει μια απλή εμπειρική μελέτη, από τη στιγμή που διαπραγματεύεται τη διαπλοκή του φύλου (του φύλου ως κοινωνική κατασκευή) στις σχέσεις ανθρώπου (φυσικού προδιορισμένου) - περιβάλλοντος.

Στη σημερινή συγκυρία αμφισβήτησης και αναθεώρησης των βεβαιωτήτων του μοντέρνου κινήματος στην αρχιτεκτονική, των αδιεξόδων που δημιουργήσαν οι καινούργιες πόλεις, απρόσωπες και καταπιεστικές, πολλές και κέρδους και της κατανώλησης, αναίγια μια καινούργια συζήτηση και μετάξι των αρχιτεκτόνων, για το τι πήγε στραβά στη σύγχρονη αρχιτεκτονική. Πιστεύω ότι η συζήτηση αυτή δεν μπορεί να είναι πλήρως εάν δεν συμπεριλάβει και δεν ευαισθητοποιήσει αρχιτέκτονες και πολυοδόμους με τις επιπτώσεις που έχει ο σχεδιασμός, η παραγωγή δηλαδή του χώρου, στην καθημερινή ζωή των γυναικών.

Σάσα Λαδά

αρχιτέκτων, λέκτορας

στο Τμήμα Αρχιτεκτόνων του ΑΠΘ

Βιβλιογραφία

1. Coote An. & Campbell B. - Sweet Freedom», Pan Books, London 1982.
2. Coote An. & Campbell B. «Awoomans place» - Architect's Journal 15 Sept 1982, σελ. 86-87.
3. Espósito S., Maldonado T., Riccini R. «Condizione femminile e Ideologia del comfort», Casabella, 467 Marzo 1981, σελ. 27.
4. Grandi R. «Famiglia e abitazione contadina» - Casabella 467, Marzo 81, σελ. 24.
5. Hayden D. «Seven American Utopias. The architecture of Communitarian Socialism 1970-1975» - MIT Press, Cambridge Mass 1976.
6. Hayden D. «A Grand Domestic Revolution. Feminism, socialism and the American Home, 1870-1930», MIT Press, Cambridge Mass 1980.
7. Keller, Susan, «Building for women», Lexington Books, Toronto, 1981
8. Maldonado T., Violi P. «Condizione femminile e condizione abitativa», Casabella, 467, Marzo 1981, σελ. 9.
9. Matrix. «Making space, women and the Man-made environment», Pluto Press, London and Sydney, 1984
10. Meulenbelt A. «Φεμινισμός και Σοσιαλισμός», Νέα Σύνταξη, Αθήνα 1983.
11. Νουβρίλης Κ. «Η κρίση εξουσίας στη σύγχρονη οικογένεια», Σύγχρονα θέματα τ.6 Σεπτ. - Νοεμβρίου 1979, Αθήνα
12. Σκούτερη - Διδασκαλόα Ν. «Τα εν οικίω μη εν δήμω - και αντιστροφές», Πολίτης τ. 34 Μάιος 80, σελ. 35-49.
13. Wright Gwendolyn, «Building the Dream. A social History of housing in America», Pantheon Books, New York, 1981.